

DYNAMISCH PERSPECTIEF

Ledenblad van de Vereniging voor

Biologisch-Dynamische Landbouw & Voeding

2020-4

Burger Boer Initiatieven
Geef jouw verbinding met landbouw vorm

Landbouw en voedsel: burger, boer en grond

Bezoekers van de Zonnehoeve winkel laten zien hoe blij ze worden van het leven dat ze tegen komen. Kinderen verwonderen zich over de ruimte, vrijheid en mogelijkheden om te kunnen spelen. De ervaringen van de ouders met het leven rondom ons dagelijks voedsel dragen bij aan maatschappelijke ontwikkelingen, waarbij het samenleven weer centraal komt te staan. Voedsel is een basis levensbehoefte, het is letterlijk de grond van ons bestaan.

De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens geeft in artikel 1 aan, dat alle mensen zich jegens elkaar in een geest van broederschap behoren te gedragen. Dat betekent dat wij, burgers en boeren samen in de landbouw de verantwoordelijkheid hebben voor elkaar. Daarnaast kan de landbouw een bijdrage leveren op hogere niveaus, zoals inclusiviteit in samenleven, waarbij ieder recht heeft zijn/haar leven te leiden. Dit kan zich ontwikkelen in gebiedscoöperaties, waarin de leefomgeving een meerwaarde is voor betrokkenen. Denk aan onderwijs, de natuur als basis van leren, recreatie. Het creëren van woon-leef mogelijkheden voor ouderen zou een uitkomst zijn voor zingeving in de laatste levensfase. Het welbevinden in contact met de natuur is een gemeenschappelijk goed.

Landbouwgrond wordt uitgebuit om de hoge kapitaalslasten te kunnen betalen. De boeren hebben het Nederlandse financieringssysteem niet verzonnen, maar zij lijden er onder. En de burgers lijden met hen mee. Stel dat wij in Nederland besluiten om alle landbouwgrond in één klap pachtvrij te maken! Dat kan, want Nederland heeft het beste pensioensysteem ter wereld, met een gezamenlijk aanvullend pensioenvermogen van € 1.700 miljard. Laten we van die pensioenvermogens eenmalig € 90 miljard in landbouwgrond beleggen, met een financieel rendement van nul euro, maar een maatschappelijk rendement uitgedrukt in kwaliteit van voedsel, kwali-

*burger-boer
ambassadeur*

teit van leven en kwaliteit van samenleving. Wij zijn toe aan een stelselherziening. Toegegeven: handelaars in landbouwgrond, projectontwikkelaars en notarissen hebben dan het nakijken, maar ook deurwaarders en ziekenhuizen zullen het minder druk hebben.

Voedsel - landbouw, burger - boer. Dat is een mooi voorbeeld van de weg vooruit: bewustwording van wat belangrijk is in het leven.

Piet van IJzendoorn legt als ambassadeur van de BD-Vereniging contact met organisaties die zich inzetten voor een duurzaam landbouwbeleid. *"Ons eigen geluk hangt af van de glimlach van de anderen."* (Albert Einstein)

burger-boer initiatieven

Landbouw is al lang niet meer een zaak van boeren alleen. De betrokkenheid van burgers bij de landbouw neemt toe, al is het maar dat steeds meer mensen willen dat hun voedsel met respect voor de natuur geproduceerd wordt. Aan de andere kant wordt landbouw nog altijd opgevat als economische in plaats van een culturele activiteit. Daar waar het lukt om tussen de boer en de burger een concrete verbinding te maken, daar ontstaan kiemen van een andere landbouwcultuur. Daar ontstaan ook op economisch vlak alternatieven. De redactie ging op zoek naar mensen die een verbinding met landbouw realiseerden. Als je klaar bent met het blad, dan merk je wat we gemaakt hebben: een naslagwerk van mogelijkheden. Marianne Edixhoven reisde als sociaal antropologe over de hele wereld op zoek naar vormen van landbouwcultuur. Uiteindelijk blijkt ze haar ideaal gewoon om de hoek te vinden in StadsOase Spinozahof in Den Haag. Berbke Brouwer beschrijft haar zoektocht naar land die dichterbij huis eindigde dan gedacht. Het blijkt mogelijk met je eigen activiteiten, op je eigen plek de verbinding met landbouw te maken.

We hopen dat de verhalen je inspireren om zelf jouw verbinding met landbouw vorm te geven. In 2021 willen we vanuit de BD-Vereniging dit soort initiatieven ondersteunen. Daar is ook de jaarlijkse schenkingsactie op gericht die je op de inlay beschreven vindt.

We wensen je veel initiatiefkracht in het nieuwe jaar!

Suzanne van Wezel verzorgt het secretariaat, de webwinkel en de ledenadministratie van de BD-Vereniging. Voor dit nummer is zij themareducteur. "Kan er voor nieuwe leden niet een welkomstgeschenk komen, dat een aansporing is om zelf actief te worden?" Daarmee was het thema Burger - Boer - Initiatieven geboren. Het werd een reis door alle provincies.

4 Vlaanderen

6 Limburg

9 Noord-Brabant

10 Zeeland

12 Zuid-Holland

14 Utrecht

16 Gelderland

21 Noord-Holland

24 Overijssel

26 Flevoland

30 Drenthe

32 Friesland

34 Groningen

Boeren voor het hart

Boeren als noodzaak, als ruimte voor geest en ziel,
dichtbij mensen, dichtbij de stad

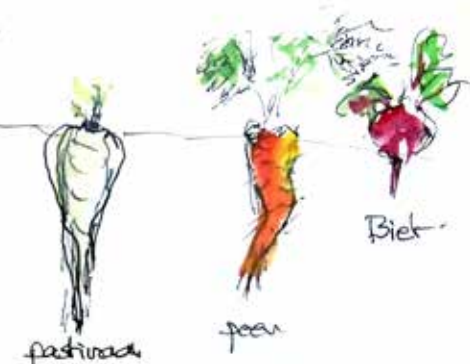

Als adolescent verliet mijn moeder de ouderlijke boerderij nadat haar moeder stierf aan kanker. Haar broer zette het ouderlijke tuinbouwbedrijf verder en ontwikkelde het tot een gangbaar kasbedrijf. Met gemengde gevoelens kwam mijn moeder er terug met ons. Voor haar bleef het een plek van rust en vertrouwen midden tussen de velden, haar boerenhof. Het was een plek waar wij kampen konden bouwen en ons met neefje en nichtje konden verstoppen aan de beek of onder een grote boom. Ik koester de beelden die opkomen als ik terugdenk aan de jaren waarin ik van de kleine kas van mijn grootvader naar de grote van mijn nonkel liep. We speelden er midden op de straat en peuter-

den in het pek van het asfalt. We legden een portefeuille verbonden aan een touwtje op de straat en als er dan een voorbijganger kwam konden we dat wegtrekken vanuit de haag, gefopt, puur kinderplezier. Tot mijn moeder besloot dat ze niet meer wilde gaan en wij dus ook niet meer gingen. Ik moet toen twaalf geweest zijn. Wij werden ouder en de herinneringen een vage bladzijde waar ik maar af en toe bij stilstond.

Ik was achttien, toen ik op een dag besloot om toch nog eens een kijkje te gaan nemen. Het platteland was verdwenen, het bedrijfje verzeild in achtertuinen van riante woningen. Hier was geen ruimte meer voor de glastuinbouw. Mijn grootvader liet me met veel fierheid toch nog de nieuwe stookcentrale voor de kas zien; zo groot voor zo'n klein bedrijfje dat ten dode opgeschreven stond. Het gezin van mijn nonkel viel uit elkaar: het harde werk, de uitzichtloosheid, torenhoge leningen. Pas veel later kreeg ik door dat de dood van mijn grootmoeder misschien zijn oorzaak had in de ontwikkeling en het gebruik van onkruidverdelgers en pesticiden. En dat dit gegeven onverteerbaar bleef voor mijn

moeder. Het maakte van haar een doorwinsterde bio-consument.

En dus als ik op mijn vijftiende een tuinbouw stage deed van twee weken op het platter dan platte Noord-Nederland, deed dit mijn hart onmiddellijk overslaan. Wat een metier, wat een stiel, wat een vrijheid en wat een weidsheid! En dit alles kon je job zijn, je da-

*burger-boer
tuinder*

gelijkse omgeving? Maar ook deze belevenis werd een mooie herinnering. Ze werd niet meer aangeboord tijdens mijn verder opgroeien in de stad. Een theateropleiding gaf me de verbinding met mijn omgeving die ik nodig had en waarin ik een verdere ontwikkeling zag. Toch bleef er een leegte, een afstand met wat me dagelijks bezighield. Tot ik in de States op de boerenmarkt op Union Square midden in Manhattan voor het kraam van Windfall Farms stond. In de stad die nooit slaapt, waar muziek in elk metrostation de sfeer gezellig maakt, waarin de geur van lente door brede en oneindig lange straten hangt, waar de gebouwen zo hoog zijn dat je bang bent het contact met de hemel te verliezen. Te midden van dit alles bruieste de boerenmarkt. Achter elke kraam stonden vertegenwoordigers van het platteland, met fier hun oogst.

En daar ging mijn hart weer, zoals die dag waarop we in de beek speelden, zoals die week waarop ik in Noord-Nederland op een

wiedbed lag en meters en meters worteltjes dunde. Ik besloot het werk in de stad te minderen en na de markt mee naar de boerderij te gaan om daar mee te werken. "Dit is het," dacht ik, "en ik laat het niet meer los." Ik pakte mijn koffers, nam afscheid van een leerrijke tijd, van de immer bruisende stad en besloot de herinnering dicht bij me te houden.

Terug thuis zocht ik uit hoe ik kon gaan boeren om dit gevoel een plek te geven in mijn leven en in het leven van mijn omgeving. Landwijzer gaf me de opleiding die ik nodig had om handen in de aarde te krijgen. Ik zocht grond en was eerst nog bang voor wat komen zou. Ondertussen ben ik een blij tuinder die met een groot hart teelt voor mensen uit de stadsrand. En stiekem hoop ik dat ik de plek kan zijn voor mensen die doorheen het leven diep van binnen ter hoogte van het hart iets voelden, maar het onderweg misschien kwijt zijn geraakt, maar die daar toch nog steeds naar op zoek zijn... LA

Corazon De Raeymaecker is tuinder op Grondsmaak in Kontich (bij Antwerpen). "Boeren is net zoals toneel spelen. Het is verbinding zoeken, harten voelen openen, elkaar dingen vertellen over hoe wij het leven zien.

Samen kunnen we voelen hoe diep deze verbinding kan gaan en hoe we zuurstof geven aan iets wat niet met woorden te vatten valt." grondsmaak.be

Het begon allemaal met een reclamekaartje van Bloomon: een vaas met mooie bloemen tegen een helderwitte achtergrond. Als ik dit toch zou kunnen met biologische bloemen, van eigen bodem en vooral zelf geteeld en dan andere mensen daar blij mee maken. Diep van binnen was een zaadje gezaaid. Nu restte nog de juiste omstandigheden vinden om het tot bloei te laten komen.

Een **Groene Bloem** in Vilt op de

Achtergrond

Het eigenlijke begin ligt natuurlijk veel verder terug. Ik groeide op in Roermond boven de biologische winkel van mijn ouders. Zij startten dit als pioniers eind jaren zeventig. Het opzetten van een eigen idealistische onderneming en dicht bij je eigen motieven blijven, heb ik van hun meegekregen. Het boerenleven en voeling met de aarde ontdekte ik pas later, toen ik begin 20 een half jaar in Ierland op verschillende boerderijen meehielp. Zeven jaar geleden verhuisden mijn vriend Mik en ik naar het dorpje Vilt in Zuid-Limburg waar we een moestuin aan huis konden aanleggen. Hier wonen we met Meys (7) en Ot (5). Mik werkt bij de Ekoplaza in Roermond en ik werk twee dagen als gastouder aan huis.

Langzaamaan slopen de bloemen steeds meer in het verhaal. Ik begon te experimenteren met natuurlijk tuinieren in onze eigen moestuin en verkocht mijn eerste boeketten. Ik ontmoette Birgitta, die ook wel wat met bloemen telen wilde, en samen richtten we De Groene Juffers op. Op een klein stukje

Langzaamaan slopen de bloemen steeds meer in het verhaal

grond van nog geen 200 m² startten we met de teelt van natuurlijke snijbloemen. Dat liep goed en vooral: mensen waren enthousiast. Dit smaakte voor beiden naar meer. We be-

sloten wel dat we los van elkaar verder zouden gaan en zochten elk apart naar meer grond. Mijn zoektocht naar land eindigde dichterbij dan gedacht...

Grond

In de zomer van 2019 ontdekte ik wie de eigenaar was van het strookje land dat tussen twee huizen lag, nog geen 25 meter van ons huis. Met een bosje verse bloemen ben ik naar de eigenaar toegegaan. Ik kreeg verrassend snel groen licht. Pluktuin de Groene Bloem kon eindelijk van start. Het landje, een kleine 900m², was één wildernis. Het bleek al meer dan 30 jaar braak te liggen. De eigenaar heeft alle bramen en brandnetels met een grote tractor afgemaaid en de grond werd geploegd. Eind maart is het geëgd en daarna werd begonnen met de indeling. Elk bedje is met de spitvork omgespit om de kweekwortels er zo veel mogelijk uit te halen. Gelukkig kreeg ik hulp van een aantal moeders uit het dorp, die door de lockdown thuis zaten.

Een volgende keer zou ik het niet meer laten ploegen. Ik kan mij namelijk goed vinden in de visie om de grond zoveel mogelijk met rust te laten en de principes van *no-dig gardening* spreken mij dan ook bijzonder aan.

Groen en Bloem

Vanaf de winter heb ik vele uren doorgebracht met het uitzoeken van zaden en het voorkweken. Het voelde wel eens als een geheime missie. Al die zaadjes, al die mini-plantjes, ik kon zelf amper geloven dat die straks tot bloei zouden komen op het landje. Maar in april zette ik de eerste plantjes in

de kale grond en in juli stond het landje al prachtig in bloei.

Nu nog een afzetmarkt... Onder andere via Instagram en Facebook liet ik zien wat de Groene Bloem te bieden had. Zo zijn er heel wat boeketten besteld. Erg leuk vond ik de

*burger-boer
bloementeler*

bijzondere opdrachten zoals een bruidsboeket, kleine vaasjes voor een feest of een rouwkrans. Begin augustus heb ik de pluktuin op vrijdagmiddag opengesteld voor zelfplukkers. Heel motiverend om mensen zo positief over de tuin te zien lopen.

Ik ben alle mensen die het afgelopen seizoen bij mij bloemen afnamen erg dankbaar, het is mijn doel om nog meer mensen blij te maken met natuurlijke, lokale bloemen. Momenteel werk ik ook aan een website met webshop en wil ik meer reclame gaan maken door te flyeren in eigen dorp. Ik heb nog zoveel ideeën en plannen die ik verder zou willen uitzoeken en ontplooiën. Voor mij voelt dit eerste jaar in elk geval als geslaagd.

Berbke Brouwer tuiniert graag in eigen moes-

tuin en is afgelopen jaar gestart met haar eigen bloemenpluktuin *De Groene Bloem* gelegen in het prachtige Limburgse Heuvelland. degroenebloem.nl

Cauberg

Schrijven voor de Aarde

In de stad kan mij gemakkelijk een gevoel van vervreemding overvallen. Door verstening van de bodem voel ik de aarde niet meer. Voor mijn voedselvoorziening ben ik afhankelijk van een steriele supermarkt. Kan dat anders? Ik besluit op onderzoek uit te gaan. Mijn ontdekkingsreis doop ik 'Naar de Aarde'. Via een gelijknamig blog en een boek breng ik verslag uit. Zo geef ik gehoor aan mijn verlangen naar een natuurlijke manier van leven.

Wildplukken

Dankzij voeding maak ik dagelijks verbinding met de aarde, ook in de stad. Ik geniet ervan om met verse producten te koken en stil te staan bij het wonder van een courgette of pompoen. Om deze connectie tastbaarder te maken, leer ik wildplukken tijdens diverse excursies. Ik ontdek de kick van zelf een maaltje bij elkaar hosselen. Zo raap ik tamme kastanjes op de Ringdijk en oogst daslook in de parken van Amsterdam-Oost. Ik ben dol op dit lentegewas en herken het knoflookaroma al van verre!

In *community garden* Oost Indisch Groen leert tuinman Eelco mij groenten verbouwen. Voor het eerst zaai ik worteltjes. Ik meng aarde met zand voor losse grond, zodat de worteltjes makkelijker recht naar beneden groeien. Ik zaai een rijtje bieslook er omheen, voor een natuurlijke bescherming tegen de wortelvlieg. En dan natuurlijk het magische moment van tasten in de grond wanneer de worteltjes groot genoeg zijn! De oogst verwerken we in

gezamenlijke maaltijden, met een overvloed aan pompoen, courgette, Galicische kool...
Verbinding volop, gewoon bij mij om de hoek!

Bij Earthkeepers op bezoek

Hoe doe je dat nou, je hart volgen naar een bestaan als groene pionier? Ik ga op de thee bij negen Nederlandse 'Earthkeepers'. Mensen die zelf hun leven en werk hebben omgegooid om zich te wijden aan een vernieuwend groen project. Ik spreek met voedselbepioniers die in Overijssel schoolpleinen vergroenen en eetbare plukroutes aanleggen. Ik ontmoet Ama Koranteng-Kumi die midden in de Amsterdamse Bijlmer moestuinprojecten aanlegt. Haar doel: vrouwen die een steuntje in de rug kunnen gebruiken in contact brengen met de helende kracht van de natuur. Pionier Lennard Duijvestijn ontwikkelt landgoed Roggebotstaete in Flevoland tot een eetbaar natuurgebied. Met deze inspiratie van 'Earthkeepers' in eigen land, wil ik laten zien hoeveel mogelijk is om een stap in de groene richting te zetten.

wonder-je
nijn thern
net nog we
de drinken
elven wa
dan, wa
Dat het er
spinnetje
een spelde
gegeven w
haar over
over de op
beter lope
inding kun

Laura Vegter schreef
het boek *Naar de Aarde*,
*Hoe word ik een
groene pionier?*
naardeaarde.com

haar we

Stokbonen plukken

Ik heb eens in de zomer gewerkt op een boerderij in Noord-Frankrijk. Ik genoot er van het mooie weer en van de gezamenlijke oogstwerkzaamheden. Daarom twijfelde ik geen moment toen ik de oproep zag voor de stokbonenoogst op het Brabantse De Beersche Hoeve. Het bieden van oogsthulp is een fijne afwisseling van het zittend werk dat ik normaal verricht als bestuursrechtjurist en docent. Deelnemen aan de stokbonenoogst was een mogelijkheid om

weer even buiten actief te zijn en te leren over de teelt. Uit verschillende delen van het land waren vrijwilligers komen helpen.

Tijdens de oogstdag regende het veel. Dankzij de beschikbare regenkleding, de gezellige gesprekken en de goede verzorging tijdens de lunch heeft het natte weer geen vat op mij of de andere plukkers gekregen. De dag was eigenlijk net zo mooi als een zonnige dag in Frankrijk.

Gladys Koenders,
Maasbracht

*burger-boer
vrijwilligers*

Toekomst Zaaien

Aardbeien...Ooit deed ik er mijn eerste spreekbeurt over. Mijn man heeft er tijdens zijn bijbaantje duizenden geplukt. Het zelf mogen plukken van aardbeien bracht ons en onze zoontjes enkele jaren terug bij De Kromme Lepel, bij Bergen op Zoom. Inmiddels is die tuinderij voor ons een vaste stek geworden voor het kopen van groente en fruit. Het is ook een plek waar onze kinderen iedere week leren, over groeien en bloeien.

Tijdens Toekomst Zaaien konden ze zelf graan zaaien. Dan voelen ze hoe het is om de aarde te voeden met zaden. Korte beentjes die met volle overgave grote, maar uitgekiende stappen zetten om de zaden zo goed mogelijk te verdelen. Zodat er weer nieuwe plantjes mogen groeien. Een mooiere basis is er niet. Wij zijn dankbaar dat we onze kinderen deze ervaring en het respect voor de natuur kunnen meegeven. Zodat zij met hun korte beentjes grote stappen zullen blijven zetten op weg naar een betere relatie tussen mens en natuur.

Suzan Joore, Roosendaal

Toekomst Zaaien

“Ik heb meegedaan met Toekomst Zaaien, omdat ik Peet en Elza al lang ken. Ik ga er regelmatig mijn groentes halen. En breedwerpig zaaien doe ik bijna nooit, dus dat is leuk om af en toe te doen!”

Annie van Dongen,
Lepelstraat

Kapitaalverstrekkers

Op 8 september 1926 verscheen voor notaris Mr. Jan Loeff te Koudekerke Mej. Johanna Maria Tak van Poortvliet ten einde tesamen met Dr. Frederik Willem Zeylmans van Emmichoven, arts te 's-Gravenhage en dhr. Ehrenfried Pfeiffer, biochemicus wonende te Dornach, Zwitserland een naamloze vennootschap op te richten. Volgens de toenmalige statuten ... luidde de naam: "Cultuurmaatschappij Loverendale", gevestigd te Domburg. ... Hoewel in artikel 2 van de Statuten de doelstelling zeer ruim gesteld was (het kopen en verkopen, in huur en erfpacht nemen van onroerende goederen) was het van het vanaf het begin af aan de bedoe-

ling landbouw en veeteelt te bedrijven op biologisch-dynamische grondslag volgens de door Dr. Rudolf Steiner gegeven richtlijnen. ... Bij een op 13 mei 1928 tot stand gekomen notariële wijziging werd het kapitaal van de Vennootschap vergroot [van f 40.000] tot f 1.000.000, door verdere inbreng van Mej. Tak van Poortvliet." Zo staat in het boekje *60 jaar Loverendale* de start van het oudste nog bestaande biologisch-dynamische landbouwbedrijf in Nederland beschreven. De inbreng van Marie Tak van Poortvliet bestond vooral uit de directe inbreng van percelen wei- en bouwland en bijbehorende opstallen.

De beginjaren dragen duidelijk het karakter van een pioniersfase. Er is dan nog geen duidelijke vruchtwisseling en de opbrengsten zijn laag. Door meer kunstweide in het bouwplan op te nemen verbetert dat. Maar de inundatie van Walcheren in de oorlog gooit roet in het eten en vervolgens in 1953 de watersnood. Daarna stijgen de opbrengsten en komt het bedrijf tot bloei. Meer gronden en bedrijven worden toegevoegd.

Naast de landbouwkundige ervaring die moest worden opgedaan, blijkt het geen sinecure om het palet aan bedrijven van Cultuurmaatschappij Loverendale op verschil-

lende plekken te beheren. De afstand tot grotere afzetmarkten is een probleem. Vaak ontbreekt het geld voor noodzakelijke investeringen. Een oplossing wordt gezocht in de verwerking van de producten. Het Loverendale brood is van Maastricht tot Groningen bekend geweest. Maar in zeer rijpe si-

De fusiepartners gaan samen verder onder de naam Stichting Grondbeheer. De fusie gaat samen met een herstructurering: schulden worden geherfinancierd, achterstallig onderhoud wordt aangepakt en het eigendom en de exploitatie van de boerderijen worden van elkaar gescheiden. Ter Linde

voor Loverendale

tuaties moet besloten worden delen van het bedrijf te verkopen. Uiteindelijk blijft alleen de boerderij Ter Linde in Oostkapelle over.

De meer dan negentigjarige geschiedenis van het bedrijf lijkt er een te zijn van dieptepunten. Maar soms herhaalt het positieve begin van de geschiedenis zich. In 2000 krijgt Loverendale het beheer toevertrouwd over de Wilhelminahoeve in St. Philipsland. Via vererving had Ineke van Strien deze boerderij van 80 hectare in bezit gekregen. Haar grootvader startte er in 1903 als boer. Net als Marie Tak van Poortvliet is Ineke een bevlogen antroposofe die zeer hecht aan BD-landbouw. Ook zij bestemt haar boerderij daarom voor deze vorm van landbouw. Ze verkoopt het bloot eigendom aan de inmiddels opgerichte Stichting Loverendale en behoudt zelf het vruchtgebruik. Dit vruchtgebruik draagt zij in juni 2020 over aan Stichting Grondbeheer die daarbij fuseert met Stichting Loverendale.

en Wilhelminahoeve krijgen elk een eigen erfpachter, die als ervaren en zelfstandige ondernemers hun bedrijven vorm kunnen geven. Jaco Burgers en Tim Moerman blijven boeren op boerderij Ter Linde, een gemengd bedrijf met een boerderijwinkel en een boerderijcamping. Tim is ook fruitteler op de naastgelegen Boomgaard Ter Linde. Jaco en Tim streven ernaar om van akkerbouw, veehouderij en fruitteelt een mooi geheel te maken in samenhang met natuur, water en landschap. Dat is meteen al te zien aan de nieuwe bijenschuur bij de ingang en de samenwerking in de moderne, nieuwe opslagschuur. De Wilhelminahoeve, een gemengd bedrijf met akkerbouw en vee, wordt in erfpacht uitgegeven aan Pim Clotscher.

Marie Tak van Poortvliet werkte mee aan een vertaling van *Die Kernpunkte der sozialen Frage* van Rudolf Steiner. Als antroposofe was zij bijzonder geïnteresseerd in de sociale driegeleding. Eén van de daaruit voortvloeiende opgaven is om kapitaal -

burger-boer
kapitaalverstrekker

zoals land, schuren en stallen - vanuit een gemeenschap ter beschikking te stellen aan mensen die dat kapitaal willen gebruiken. De impuls om haar boerderijen in te brengen voor de ontwikkeling van de biologisch-dynamische landbouw is ook in dit licht te bezien. Die taak wordt nu wat deze boerderijen betreft overgenomen door Stichting Grondbeheer. De huidige voorzitter Kees van Biert zegt daarover: "Wij zullen het erfgoed van Marie Tak van Poortvliet en Ineke van Strien zorgvuldig blijven beheren en zijn dankbaar voor de belangrijke impuls die zij aan de BD-landbouw hebben gegeven. Voor ons is de schaalvergroting door samen te gaan met Stichting Loverendale belangrijk, want wij hebben nu nog meer kracht om, met burgers, investeerders en beleidsmakers, te werken aan de groei van een landbouw waar bodemvruchtbaarheid, biodiversiteit en sociale samenhang voorop staan."

Luc Ambachts

Marie Tak van Poortvliet

(1871 - 1936) was een vermogend kunstverzamelaar. Ze publiceerde in tijdschriften over kunst, muziek en antroposofie.

Niet-boer, wel mede-mens

De vraag om op deze plek een artikel te schrijven over de vraag hoe ik als niet-boer mee kan werken aan een andere landbouwcultuur brengt mij onmiddellijk bij het theoretisch concept *Circle of Influence*. Laat ik hier nu al sinds mijn opleiding sociale antropologie (RUL) mee worstelen...

Een analyse

Samengevat gaat de studie Sociale Antropologie over de vraag: "Wie doet wat en waarom dat..?" En dus heb ik binnen de sociologische theorieën gezocht naar handvatten die mij zouden helpen een logisch antwoord op deze vraag te geven. Ook een eerste veldwerkonderzoek in Drenthe had als kernvraag: "Waarom boeren -als het klopt dat zij houden van hun land en dieren- niet logisch kiezen voor biologisch-dynamische bedrijfsvoering?" Mijn grove studentenconclusie destijds was: ze lopen vast in van oorsprong goedbedoelde contracten en oplopende schulden dientengevolge. Later in Afrika bleken vergelijkbare aspecten reden voor boeren niet langer vanuit hun kennis en hart, maar vanuit economische dwang gemotiveerd te zijn. Al met al interessant voer voor mij als observant maar ook als consument. Immers, in de spiegel kijkend, zag ik ook zelf overge-

leverd te zijn aan de snelle boodschap bij de supermarkt. Grijpend naar bijna-klaar-producten om toch op tijd een betaalbare maaltijd voor man en kinderen op tafel te kunnen zetten. Gehaast bleek ik reclameboontjes uit Senegal te hebben gekocht en met smaak schuldgevoelens weg te kauwen. En passant deze schuldgevoelens nog wel delend met mensen van wie ik hoopte dat zij mijn frustraties zouden herkennen. Slechts een enkeling wist een handvat te bieden, hoe beperkt dan ook. Allengs kwamen theorieën uit de psychologie op mijn pad. Ik belandde in de wereld van persoonlijke coaching en trainingen in cross-cultureel management. Met name de groepsdynamica bleek een plek te zijn waar ik mijn ervaring opdeed. Ik leerde dat we elkaar niet kunnen zien als puur handelend vanuit onszelf als individu, maar steeds vanuit onze directe omgeving én levensfase waarin we ons bevinden. Dus

keuzemogelijkheden jawel, maar ook maatschappelijk opgelegde dwang. Ik kom er zelf niet onderuit, dus hoezo een ander wel?

Mijn kinders zijn ondertussen de weg naar een zelfstandig bestaan in geslagen. De één ecooloog in wording, de ander snuffelend aan de kunstacademie. Beiden -overtuigd vegetarisch- kunnen waarderen dat ik ben afgedwaald van de trainerswereld naar initiator

*burger-boer
socioloog*

en coördinator van de duurzame- educatieve- lowtech- sociaal inclusieve- StadsOase Spinozahof in het drukbevolkte hart van Den Haag. Hier blij ik behalve de kennis opgedaan tijdens studie en werk, ook de intuïtief opgedane kennis tijdens mijn jeugd op het

platteland in Limburg, in te kunnen zetten. Door het creëren van een ontmoetingsplek, waar autochtoon en allochtoon de ruimte hebben voedsel en kennis uit te wisselen, ontstaan discussies over voedselproductie hier en elders. Hoe dit beter en gezonder kan, dat het niet logisch is om chemische bestrijdingsmiddelen te gebruiken voor voedsel. Dat permacultuur serieuze voordelen biedt en veel meer vlinders laat zien dan gewassen op kale grond. Dat veel meer planten dan gedacht eetbaar zijn en dat plofkip een zure smaak achterlaat. Hier vinden ook andere organisaties een plek om hun markt (Lekker Nassuh), kook-events (Conscious Kitchen & de Volkskeuken) of bijeenkomsten (Voedsel Anders en NME) te organiseren. Hoe inspirerend is dat? En ondertussen kan ik zelf in deze StadsOase heel dichtbij 'gewoon' elke week onverpakte biologische producten kopen die met liefde en zorg in de buurt zijn

gecreëerd. Dankzij de inzet van heel veel anderen! Dank daarvoor!

Oefen ik zo invloed uit op de huidige landbouw-cultuur? Zo voelt het wel. Is die invloed direct zichtbaar? Een interessante vraag.

Feit is dat ik 't geluk heb gehad de wereld te hebben mogen bereizen. Te hebben mogen leren van boeren in Limburg, Drenthe en Senegal. In Amerika de eindeloze akkers te hebben mogen zien, ultieme monocultuur met machines gelijk fabrieken. Te hebben mogen leren van de inheemse San in Botswana, jagers-verzamelaars wier levenshouding en tevredenheid ik nimmer zal vergeten. Hoe economisch gefundeerde oorlogen, maar ook klimaatverandering, mensen afhankelijk maken omdat de oogst verwoest is. Dat de VN voedsel uitdeelt onder het mom van hulp daar waar kwaliteitsvlees maar ook bonen en soja opgekocht worden voor de Europese

markt. Hoe ook in onze eigen StadsOase het regenwater binnen no-time alweer op is.

Aldus terug bij de *Circle of Influence* waaraan inmiddels het concept *Circle of Concern* (Stephen Covey) is toegevoegd. De kern hiervan is: maak je druk over zaken waar je wél invloed op uit kunt oefenen en ga daarmee aan de slag. Zeker weten dat ik morgen als mede-mens weer opsta met inspiratie en dadendrang!

Marianne Edixhoven, pionier, groene p(l)ace

maker. Enthousiast denker, doener en verbinder. Eigenaar van een trainingsbureau voor culturele diversiteitsvraagstukken, en kanoverhuur Den Haag.

Inschakelen en verder leiden

Als ik buiten wandel, dan merk ik bij het bekijken van een grasrietje of een mooie bloem hoe verbonden ik me voel met de natuur. Dat is iets dat ik mijn leven lang al heb. Het boek 'De aarde zal weer vruchtbaar zijn' heeft me de ogen geopend voor de biologisch-dynamische landbouw. Wat is het indrukwekkend om daarin te lezen hoe een handvol mensen begin vorige eeuw in Nederland begonnen is de landbouw te veranderen. Op de Kraaybeekerhof Academie ben ik als coördinator nu zelf in staat daar een bijdrage aan te leveren. Dat doe ik niet als boer, maar door de aanmeldingen te verzorgen, de dieetwensen aan de catering door te geven, de

financiën bij te houden, kortom: toen ik hier in juli 2020 begon trof ik naast het faciliterende werk van lokalen in-

richten en koffiezetten ook heel veel administratief werk aan.

Ik maak nu mee hoe Jos Willemse als imker-docent de bijen beleefbaar maakt. Met zijn kennis en zijn rust is hij haast zelf een bijenkorf, waar iedereen omheen zoemt. Hij is één van de bevlogen, inspirerende docenten die hier werken. Naast de docenten ontmoet ik de cursisten van de basisopleidingen Natuurvoedingskunde en Natuur in Begeleiding, of van de studiedagen en korte cursussen over bijen, permacultuur, moestuinieren en kruiden. Dat zijn stuk voor stuk enthousiaste mensen die gretig alle kennis en vaardigheden opzuigen.

Voor Kraaybeekerhof Academie is samenwerking belangrijk. Daarom heb ik erop ingezet om de studenten ook in te schakelen bij de gang van zaken om de lessen heen. Met het bestuur hebben we iemand gevonden als gastvrouw voor de zaterdag en een nieuwe studieleider aangetrokken. Daardoor ben ik voor een deel ontlast en kan ik me meer op de ontwikkeling van de academie richten. Ik heb meer gelegenheid voor gesprekken met studenten en docenten. Daar komen nieuwe initiatieven uit voort. Zo hebben we binnenkort een cursus over associatieve economie. En we zijn natuurlijk ook bezig met de biologisch-dynamische landbouw zelf. Wie weet komt daar binnenkort al een nieuwe basisopleiding uit voort.

*burger-boer
cursus coördinator*

Ivon Langeweg is coördinator van Kraaybeekerhof Academie. "Zittend onder een boom mogen staren naar het water, de aarde of de weidse lucht: daar laad ik van op. kraaybeekerhof.nl

“Wat doe jij hier nou, dommerd,” zeg ik liefdevol tegen een nog bijna groene tarweaar. Onderweg naar de houtwal, loop ik door het stukje graan dat als wintervoedsel voor de vogels is bedacht. Maar deze aar is groen. Hem deert de koude een stuk meer dan die droge, teruggetrokken, aren die om hem heen staan.

“Die andere zijn sukkels, maar het is wel verschrikkelijk koud!” rilt de groene halm.

“Waarom sta je hier dan ook groen te wezen?” vraag ik hem half verwijtend, “ben je te laat ontkiemd?”

“Nee, hoor. Ik was de eerste die ontkiemde.

Eerst was ik een korrel, toen een kiempje, toen een spriet, daarna kreeg ik een aar, daar kwamen korrels in... en toen vond ik het wel genoeg! Het is veel te eng om, steeds als je net denkt dat je weet wat je bent, weer wat anders te worden! Ik vond dat ik een mooi stadium had bereikt en wilde het daar graag bij laten.”

“Ja, en daardoor sta je hier nu te vernikkelen in de kou,” grinnik ik, “wellicht was het toch niet zo'n goed idee.”

“Moet jij nodig zeggen,” reageert de graanhalm gelijk, “welke verzekering heb je gisteren ook alweer afgesloten? Jij hebt zelfs een contract met je eigen vriendin, zodat ze maar nooit bij je weg gaat! Nee, als er iemand zich vast wil houden aan wat hij nu heeft, ben jij het wel!” “Nou ja... je moet natuurlijk niet als een kip zonder kop gaan leven!” werp ik er tegenin, “je moet de risico's die je zelf niet kunt dragen, wel afdekken.”

“Ja, dat dacht ik ook, dus ik heb mezelf beloofd dat ik stop met veranderen en blijf zoals ik nu ben,” reageert de halm stellig.

“Maar dat is harstikke dom! Weer je hoeveel potentie je daarmee weggooit!”

“Ik wel, weet jij het ook?” grinnikt de halm om gelijk te vervolgen: “Jij bent net een kikker in een waterput. Je ziet maar een kleine cirkel van de hemel en denkt dat dat de hele wereld is. En je vind dat stukje zo mooi, dat je koste wat kost je daar aan vast wilt houden. Maar stel je eens voor hoe mooi de wereld zou zijn als je uit die put klimt en de complete wereld om je heen ziet! Maar daar zal je nooit komen als je je vast houdt aan wat je nu hebt.” Hij zucht even: “Net zo min als dat ik ooit nog een graankorrel zal worden.”

“Nee, dat word je niet meer,” fluister ik, “daar is het te laat voor. Maar je hebt in mij wel wat laten ontkiemen.... Weet je? Ik neem je mee naar binnen. Ik droog je als een droogbloem in een dik boek en hang je in mijn keuken. En elke keer als ik je zie, zal ik me realiseren dat ik niet bang moet zijn voor het onbekende, maar het moet omarmen als een krachtige vriend!”

“Fijn!” bibbert de halm, “Neem de 'De ontdekking van de hemel' maar om me in te drogen, dat lijkt me wel gepast.”

Kalle Heesen is medeoprichter, boer en leidinggevende van de Plus Boerderij. Daarnaast werkt hij als journalist, trainer en coach. plusboerderij.nl

Familiepompoe op drie vierkante meter

Ik ben geboren op een boerderij. Ik was de vijfde dochter in een gezin van zeven meiden. Een boerderij aan de rand van het bos, in een prachtige omgeving. Dat was niet wat ik als kind zag. Ik was weliswaar een buitenkind, maar het helpen op de boerderij kon mij gestolen worden. Op momenten dat ik met vriendinnen naar het zwembad wilde, moest ik koeien uit de wei halen of fruit plukken. Hele middagen waren we als gezin aan het bonen punten. Dit was natuurlijk niet echt zo, maar vooral als puber was dit mijn beleving. Appels, peren, sperzieboontjes, sla, andijvie en vele soorten fruit. Groente, fruit en ook vlees van eigen bedrijf was de normaalste zaak van de wereld voor mij. Ik genoot van het buiten zijn, maar verder had ik niets met het boerderijleven.

De afgelopen jaren merk ik steeds meer dat ik mijn energie buiten moet opladen. Een wandeling, mijn siertuin en sinds een aantal jaren ook mijn piepkleine groentetuin.

Als klant van Hofweb kwam vorig jaar het project van de Familie Pompoen onder mijn aandacht. Een heerlijke grote pompoen, de zaden waren geselecteerd door Isabel Duijnsveld van Warmonderhof.

De vraag aan diegene die de pompoen kocht was of je zaadjes wilde bewaren, wassen, drogen en terugsturen zodat deze weer gebruikt zouden worden voor de nieuwe oogst

*burger-boer
zaadtefer*

in 2020. Wat een prachtig initiatief! En wat een heerlijke pompoen!

Dus na het eten van een heerlijk pompoensoepje was het tijd om de zaadjes te oogsten. Best een klus om deze goed schoon te wassen. Een groot deel opgestuurd (waar hopelijk dit jaar veel mensen weer van smullen) en voor mijzelf een deel bewaard.

Maar wat doe je met pompoenzaden als je in Ermelo een groentetuin van slechts drie vierkante meter hebt? Eerst maar eens kijken of de bewaarde zaadjes opkomen.

Nou, dat was een succes.

Ooit had ik gehoord dat een pompoen ook wel kan hangen. Maar of dit formaat pompoen kan hangen?

De vraag bij de kweker neergelegd, maar die hadden geen ervaring met hangende familiepompoen. Dus wie niet waagt wie niet wint: gewoon laten klimmen tegen mijn pergola.

Hoe blij kun je worden van een plant in je eigen tuintje die zo welig groeit. Het werd een zomer van veel in de tuin zijn. Prachtig weer en door de lockdown gedwongen veel thuis. De pompoenplant werd mijn grote liefde. En hoe goed ik hem ook in de gaten hield - ik had de afslag van een zijscheut gemist. Tot ik opeens in mijn hortensia een heel vreemd blad zag. Toen ik beter keek, bleek er midden in mijn hortensia een pompoen te groeien. Aan het eind van de zomer kon ik drie hele grote pompoenen oogsten.

Dat de smaak van biologische groentes vele malen voller is hoeft geen betoog meer. Maar het plezier dat ik beleefd heb aan het kweken van deze pompoen was liefde. Liefde voor de eenvoud. Liefde voor het wonder. Liefde voor het gewone. Liefde voor de vanzelfsprekendheid. Liefde voor de bewustwording.

Dat wat voor mij als kind zo vanzelfsprekend was. Groentes uit de eigen tuin werd deze zomer een feest van genieten.

Herma Wijnhoud begeleidt cliënten in haar praktijk Antevasin Inzicht en Geneeswijz.

“Steeds meer word ik mij ervan bewust dat fysiek en emotioneel welbevinden vooral van binnenuit komt. Dat betekent niet dat alle

kwalen verdwijnen, maar veel meer dat we kijken wat de boodschap ervan is en hoe we wijs kunnen genezen en of omgaan met de beperkingen.”
hermawijnhoud.nl

Desem bij

Marijke Faber (74) werkt als vrijwilligster twee dagen in de week mee op het tuinbouwbedrijf Het Groene Weten, te Vorden. In dit interview vertelt zij wat haar zo raakt en boeit en wat het elke dag op de tuin weer tot een feest maakt.

Het Groene Weten

Een tiener, die op de praktijkschool zat werd niet zo goed begrepen door zijn klasgenoten, die het liefst op een zo groot mogelijke tractor wilden rijden. Bij Jan kon hij helemaal zichzelf zijn. Zijn leraar geloofde niet, dat je met biologische landbouw je brood kon verdienen. Deze tiener bleef desondanks gewoon zijn stage lopen en er verslag van doen op school. Zo wekte hij toch de nieuwsgierigheid van zijn leraar. Die bracht een bezoek aan de tuin en werd door Jan rondgeleid. Toen ik later met de jongen tussen de rapen onkruid wiede vertelde hij, dat zijn leraar nu anders over biologische tuinbouw denkt. Mijn reactie: "Nu weet ik waarom jij op deze school bent gebleven." Een paar jaar later studeert hij aan de Warmonderhof. Dit is één voorbeeld van de vele, hoe mensen, die hier als vrijwilliger op de tuin Het Groene Weten meewerken, tot bloei komen. Jan Weijzenfeld (69) heeft deze tuin van circa 1 ha 5 jaar geleden opgezet op een stuk privégrond. De eigenaren van dit land, dat achter hun huis ligt, hebben het ter beschikking gesteld. Zij zijn blij, dat de grond zo bewerkt wordt. Jan is blij, dat hij een stuk

grond ter beschikking kreeg, nadat hij bij De Vijfsprong als tuinder gestopt was. De producten worden lokaal verkocht via winkels, aan de keuken van De Vijfsprong, het verdeelcentrum Distreko, gedeeld met tuinders in de wijde omtrek, zodat ieder een volledig aanbod heeft, en via de eigen 'huisverkoop' op vrijdag.

*bürger-boer
meedenker*

Die vrijdagverkoop is één van mijn favoriete taken en is ook een feest van ontmoetingen met vaste en nieuwe klanten, die terugkomen met complimenten over de smaak. Nu ik wat thuis raak in BD via de ervaring op de tuin en de inspirerende gesprekken met Jan, vooral tijdens de koffiepauzes, kan ik in 'gewone mensentaal' in gaan op vragen over BD.

Sinds zeven jaar ben ik vrijwilligster bij Jan. Het is zo verrassend hoe er altijd weer nieuwe vrijwilligers komen als er nood aan de man is en anderen gestopt zijn. Van tieners tot tachtigers. Ieder doet wat kan en kan he-

lemaal zichzelf zijn. We doen gewoon mee in wat er moet gebeuren. Er heerst een groeiende sfeer voor gewas en mens. Ik proef steeds een pionierssfeer naast de professionele continuïteit van Jan. Het is nu een spannende tijd, want Jan zoekt, nu hij zo langzamerhand toch echt met pensioen wil, een opvolger. Er komen al enkele gegadigden langs. Ik ben heel benieuwd hoe het zal gaan. De weg ernaartoe is ook al heel groeizaam: allerlei plannen en ideeën komen langs: van een stichting (vond ik wat 'top-down') tot een coöperatie (kon ik wel warm voor lopen); of iemand heeft een eigen initiatief met aanplant van fruitbomen en dergelijke. Het komt zoals het komt, het gaat zoals het gaat. Ik heb er het volste vertrouwen in, dat er komt wat wil komen en wat de tuin wil. Mij biedt de tuin zoveel goeds, dat ik er zeker mee verbonden wil blijven. Maar ik zal er geen initiatief in nemen. Mijn rol blijft vooral heel betrokken meedenken en brainstormen. Ik behoor tot de oudere vrijwilligers en merk, dat mijn bijdrage vanuit levenservaring dessemend kan werken.

Het werk in de tuin heeft me ook zoveel BD-praktijkbasis gegeven, dat ik me aan de landbouwcursus van Rudolf Steiner heb gewaagd en deze al tekenend verwerk. In die cursus voel ik ook een levende pioniersstemming: ontdekken, proberen, geest verruimen.

Jan doet dat ook nog steeds. Elk jaar probeert hij wel een paar nieuwe gewassen uit. Een topper was dit jaar 'Marabar-spinazie': een wonderschone klimplant, waarvan het blad gretig aftrek vond bij de kok van hotel De Lochemse Berg. Of de 'Spaggetti-boon'; bij vergissing groen verkocht. Ik neem vaak groente mee naar huis om te proberen en ontdekte dat deze merkwaardige 'slungel-bonen' in hun meest onooglijke groeifase het lekkerst zijn.

Het is wel een productietuin. Er moet wel van alles. Vooral de vrijdagochtend kan het echt stress zijn, wanneer de auto voor negen uur moet vertrekken met producten voor de winkels. Dat leidt er wel eens toe, dat iemand uit zijn dak gaat. Ook dat mag. Dat wordt opgemerkt zonder veroordeling. We zijn heel open met elkaar. En dan lost het ook weer op.

De koffiepauzes zijn goud waard. De verscheidenheid aan mensen. De vele inspirerende gesprekken. De humor en wijsheid van Jan. Het Groene Weten is wel een mooie uitdrukking voor dat het geweten wordt, niet analytisch, maar als atmosfeer.

Oog voor het individuele

Albert de Vries schrijft een interview. De geïnterviewde, Marijke Faber, werkt als vrijwilligster mee op de tuin Het Groene Weten van Jan Weijzenfeld. Daarmee komen in dit artikel drie individualiteiten tot verschijning. Hoe wordt hun activiteit in dit stukje zichtbaar?

Bij het slot van de inleiding staat: In dit interview vertelt zij wat haar zo raakt en boeit en wat het elke dag op de tuin weer tot een feest maakt. Dat zijn blijkbaar de vragen van Albert. Ik herken daar wat Albert als schrijver doet: 'bevragend presenteren'. Zo is het interview geschreven: wat Marijke op de tuin doet en meemaakt staat er concreet in, na elkaar. In het boeket van die korte berichten kan via Marijke de tuin in beeld komen. Zo schrijft Albert als een bloemist die de verschillende bloemen tot een boeket maakt. Als er één 'bloem' uitsteekt - zoals de Marabar-spinazie - dan krijgt die bloem extra nadruk. Dat maakt nieuwsgierig!

Marijke werkt als vrijwilligster mee op de tuin. Of moet je zeggen observator? Ze ziet mensen tot bloei komen in de tuin. Al kijkend (en werkend) leert ze. Daarmee is de tuin voor

haar haast een experiment: "Mijn rol blijft vooral heel betrokken meedenken en brainstormen. Ik behoor tot de oudere vrijwilligers en merk, dat mijn bijdrage vanuit levenservaring desemend kan werken." Zo beschrijft ze zichzelf. 'Meedenkend desemen' als een ober die met een bescheiden vraag een diner in goede banen leidt.

Tot slot de tuin zelf, die natuurlijk sterk samenhangt met Jan als tuinder. Een plek waar mensen tot bloei komen. Waar elk jaar nieuwe gewassen en nieuwe mensen een plek krijgen. Waar iemand bij stress uit zijn dak mag gaan, zonder veroordeling. Waar de producten, lokaal hun weg vinden. 'Ontvangend plaats bieden', als een hotelier, die de bedden heeft opgemaakt en de mensen een aange-naam verblijf wenst.

Bevragend presenteren - meedenkend desemen - ontvangend plaats bieden: de bloemist, de ober en de hotelier maken samen de eigenheid van deze tuin zichtbaar.

Luc Ambagts

Marijke Faber

vindt de vrijdagverkoop één van haar favoriete taken als vrijwilliger bij Het Groene Weten. hetgroeneweten.nl

Albert de Vries

werkt als coach, trainer en interim manager vanuit de Academie voor Ervarend Leren. Voor de BD-Vereniging leidt hij het meerjarige project over bedrijfsindividualiteit.

academievoorervarendleren.nl

Boerencollectief & Burgerinitiatief

Wat kunnen burgers doen die niet op fietsafstand van een groentetuin wonen? Mijn hart maakte een sprongetje van vreugde toen ik het verhaal hoorde van de Groenteclub in Bussum, een groep mensen die hun eigen biologisch voedsel organiseert. "Acht jaar geleden was er in deze regio alleen de Ekoplaza, met veel niet-regionale producten. We hadden behoefte aan betaalbare biologische producten uit de regio."

Barbara Bolt hoorde over boer Krispijn die aardappels op de Dam in Amsterdam stortte om aandacht te vragen voor wat er mis is in de keten. Toen zij dat vernam is ze de Groenteclub gestart. De Groenteclub is een gemeenschap die bestaat uit circa 250 gezinnen. "We betrekken onze producten van Bioromeo, een coöperatie van biologische en biodynamische boeren uit de regio van de Noordoostpolder: groente, fruit, zuivel, kiemgroente en sappen."

Barbara sprak op het schoolplein met mensen af, gezamenlijk bestelden ze aardappelen en uien. Zij maakten daar samen individuele zakjes van en dan maakten de mensen het geld naar haar over. Inmiddels is dat uitgegroeid tot een geïedere samenwerking: als je bij de Groenteclub je biologische producten wilt dan help je mee. Barbara: "Bioromeo is onze grootste leverancier, zij bestaan uit een goed georganiseerd collectief met

meerdere boeren. Zij verzamelen op een bepaalde dag - voordat er een uitgifte is bij ons of in Zeist, Wormer of Amsterdam - op pallet in bulk alle spullen en die brengen zij dan de volgende dag bij ons. Wat daaraan vooraf gaat is dat zij ons op tijd een aan-

*burger-boer
handelaar*

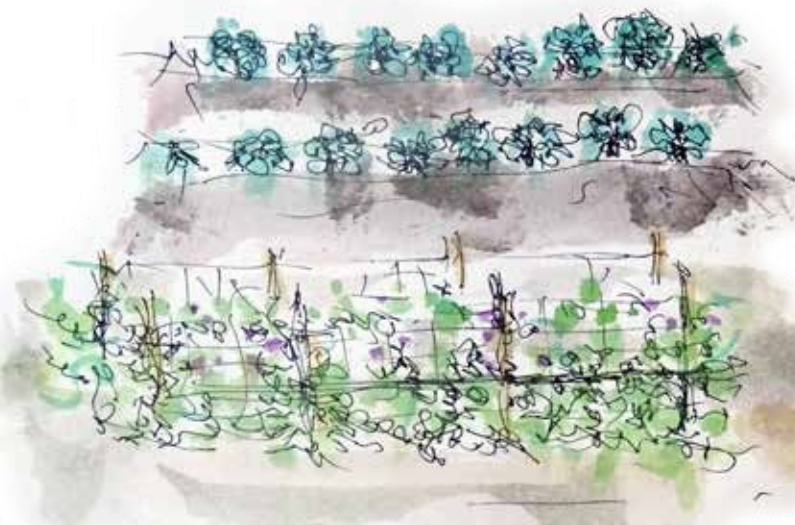
bodlijst mailen. Daar vullen wij onze online winkel mee." Vervolgens maakt één van de coördinatoren een nieuwsbrief, met wat er op dat moment in het seizoen is en met nieuws over de boeren.

Hoe kiezen jullie je producten? "De keuze voor producten, zoals biologische jam, gedroogde kruiden, honing, van mensen die we kennen en die geen toevoegingen gebruiken, wordt door de elf vrijwillige coördinatoren

gedaan, maar leden kunnen wel vragen stellen, dat is volstrekt transparant."

Ik wil dit ook! Wat kan ik doen als ik er in mijn dorp ook een wil? De Groenteclub: "In het verleden hielpen we andere initiatieven mee opstarten. Ooit waren er elf groenteclubs in Nederland, nu zijn het er nog vier." Groenteclub Bussum is zeker nog bereid om hun ervaringen te delen. "Maar je zult je initiatief toch moeten inrichten voor je eigen situatie." Werk aan de winkel!

Klarien Klingens is CSA tuinder in Ede. Ze is actief voor Vereniging Toekomstboeren en voor de Federatie voor Agroecologische Boeren, waar de BD-Vereniging deel van uitmaakt.

Slow Food Youth Network *good, clean en fair* voedsel voor iedereen

Opgroeïend in Drenthe, was het platteland voor mij nooit ver weg. Drenthe staat er vol mee. Of leeg, afhankelijk van hoe je ernaar kijkt. Ruimte, weilanden en bos zover je kunt kijken. De voedingslogica van het platteland is er bij mij met de paplepel ingegoten. Je gebruikt wat je uit de grond trekt en alles is waardevol: je ziet het immers groeien en weet hoeveel energie, kosten en moeite er in zit om het product op je bord te krijgen: arbeid, water, mest, lichamelijke energie, tijd en zonlicht.

Platteland versus stad

Eenmaal naar de stad verhuisd, confronteerden baantjes in de horeca mij met voedselverspilling. Vijf jaar later bracht mijn afstudeeropdracht Internationale Ontwikkeling me naar het meest noordelijke puntje van Ghana, waar ik leerde van maïsboeren, zelfvoorzienende landbouwers, beleidsmakers en NGO's hoe het voedselnetwerk onder

toenemende druk staat. Daar gebruikt men wat lokaal wordt geproduceerd en gaat daar zuinig mee om. De prijssamenstelling is eerlijk tegenover de boer omdat de lijntjes van het netwerk korter zijn. Dit zette me aan het denken over het voedselsysteem waar ik zelf onderdeel van ben. Hoeveel weet ik eigenlijk echt over waar mijn voedsel vandaan komt?

Good, clean en fair voedsel voor iedereen: hoe dan?

Met de logica van mijn opvoeding wilde ik me aansluiten bij een groep die daar hetzelfde over denkt, en automatisch kom je dan, vroeg of laat, bij het Slow Food Youth Network (SFYN) terecht. Op dit moment ben ik actief betrokken bij SFYN Amsterdam. SFYN biedt toekomstperspectief voor lokale, traditionele manieren van voedsel verbouwen en linkt automatisch naar het platteland. Jon-

*burger-boer
voedselveranderaar*

geren dragen de toekomst van het voedselsysteem. SFYN gaat over samenbrengen en connectie maken tussen jonge consumenten, producenten, boeren, koks, activisten en studenten. Hier wordt altijd een creatief sausje aan gegeven.

Zo gaan wij in Amsterdam regelmatig op voedselsafari (Food Safari), waarbij we met een groep stedelingen langs diverse voedsel hotspots in de stad gaan en al struinend leren over complexe voedselnetwerken, bloeiende voedseltuinen en ondernemende

communities. We stellen elkaar prikkelende vragen. Want waarom kopen we een tros tomaten uit Zuid-Europa als een verse pompoen uit de lokale voedseltuin ook heerlijk in een ovenschotel is? Er ontstaat vaak een groter bewustzijn over de herkomst van ons voedsel én het wakkert nieuwsgierigheid aan naar hoe de vork nou daadwerkelijk in de steel zit.

Een ander tekenend voorbeeld was de Nationale Aardappelbergdag. Deze zomer, net na de eerste grote coronagolf, konden boeren door het sluiten van de horeca hun frietaardappels niet kwijt. Op 11 locaties in heel Nederland werden duizenden kilo's aardappelen gestort. Mensen konden deze aardappels tegen een kleine donatie op komen halen. En met succes! In één dag tijd werd meer dan honderdduizend kilo aardappels verkocht (aardappelberg.nl). Helaas is dit wel slechts 'het topje van de aardappelberg'. Maar de actie bracht het probleem waar boeren nu mee zitten, goed onder de aandacht van de burger.

Nog een voorbeeld: deze zomer zaten vele Nederlandse boeren met een arbeidstekort. Door de coronacrisis konden vele seizoenarbeiders uit het buitenland niet naar Nederland komen, terwijl meer en meer groenten klaar waren om geoogst te worden. Een aantal creatieve SFYN'ers ontwikkelden een online matchmaking platform én fysieke oogstcamping (deseizoenarbeiders.nl) waar festivalmedewerkers en andere jongeren die (tijdelijk) zonder werk zaten, werden gekoppeld aan een boer met arbeidstekort. Op die

manier werd de piekdrukte op de boerderij opgevangen en konden jongeren aan de slag tegen een redelijke vergoeding.

Voedselveranderaars: samenwerken door problemen om te zetten in oplossingen

En ook dat is SFYN: een jongerenbeweging met de voeten in de klei, onze handen uit de mouwen steken en op een creatieve manier problemen omzetten in oplossingen. Zo vormt het SFYN een netwerk van voedselveranderaars. We koersen langzaam maar zeker af op een systeem met meer puur en vers voedsel uit de volle grond. Voedsel waar de producent een eerlijke prijs voor krijgt en waar iedereen toegang tot heeft. Daar kan ik in Drenthe mee aankomen!

Hanneke Michel probeert als actief lid van Slow Food de grootste sociale en ecologische uitdagingen van deze tijd aan te pakken middels projecten in duurzame voedselvoorziening. Hierbij verbindt ze haar ervaring als veldonderzoeker met schrijven en organiseren. Medeauteur van dit artikel:

Saskia Littoij
sfyn.nl

Oma gaat voor **boerderijschool**

Sinds de geboorte van mijn kleinzoon dit jaar in februari, merk ik hoe groot het digitaal aandeel in contact is geworden in vergelijking met de tachtiger jaren van de vorige eeuw. Hoewel mijn kleinzoon nog een baby is, moeten zijn ouders zich al oriënteren naar welke basisschool hij straks zal gaan. Op de lokale basisschool, waar behalve plek zal zijn voor digibord en laptop is er ook veel tijd om fijn buiten te zijn en lekker te kunnen spelen met vriendjes en vriendinnetjes.

Thuisonderwijs en buitenlessen

Sinds ik oma ben vind ik het mooi om vormen van basisonderwijs te ontdekken waarbij ook ruim aandacht is voor het gebruik van onze zintuigen en onderwijs in de natuur. Zo kwam ik terecht bij de Boerderijschool. Hun motto is: leren met hart, hoofd en handen. Ieder kind heeft talenten, hoe die talenten tot ontwikkeling kunnen komen is afhankelijk van aanbod, omgeving en uitdaging. De boerderij is een omgeving die dit kan bieden. Het ene kind is gefascineerd door alles wat groeit en bloeit, luistert graag naar verhalen van de boerderij. Het andere kind wil graag weten wat je allemaal met de tractor kunt doen, hoe de melkmachine werkt. Levend leren op de boerderij is de kern van de Boerderijschool, een intensieve samenwerking tussen een school en een nabijgelegen boerderij. Op de Boerderijschool komen alle schoolse vakken van het (primair) onderwijs samen. Een rekenles: hoeveel liter melk moet je klaarmaken voor tien kalfjes? In de taalles gaat het over koeien en de vraag aan de kinderen is: weet jij wat een vaars is? De natuur&milieules vraagt de kinderen wat de bijdrage van bijen is aan de voedselproductie. De verkeersles wordt levendig wanneer de kinderen leren wat de 'dode hoek' bij een tractor is.

De Covid-19 crisis in het voorjaar zorgde ervoor dat digitaal thuisonderwijs een vogelvlucht nam. Iedereen moest zoveel mogelijk thuisblijven en thuiswerken, scholen gingen dicht, ouders moesten thuisonderwijs overnemen van de leerkrachten. Kinderen misten hun klasgenootjes en de juf en meester misten de kinderen. Er zijn inmiddels mooie initiatieven zoals bij het IVN. Zij ontwikkelen

buitenlessen en stellen deze, via internet, ter beschikking. Rekenen, taal, kunstzinnige- en wereldoriëntatie is verwerkt in kant en kla-

burger-boer
onderwijsontwikkelaar

re lessen, inclusief de kerndoelen voor alle groepen van de basisschool. Jaarlijks is er in april de nationale buitenlesdag in samenwerking met Jantje Beton. Een mooi voorbeeld van een buitenles wereldoriëntatie voor groep 1-2 is een regenboog maken van materiaal wat buiten in de natuur te vinden is. Kleuren die niet in de natuur te vinden zijn kunnen later ingekleurd worden met waterverf. Ik vind het belangrijk, dat ouders ondersteuning krijgen over het gebruik van voorbeeldlessen.

Burger en boer dichter bij elkaar

Door kinderen kennis te laten maken met het boerderijleven, zoals beschreven in het onderwijsconcept Boerderijschool, leren kinderen hun zintuigen ontdekken en inzetten. Kinderen ervaren dat ze meer uitgedaagd worden en dat ze doorzettingsvermogen ontwikkelen. Ook geven ze aan dat de band met hun klasgenoten hechter wordt. Kinderen hebben klasgenoten nodig opdat ze zich een plek in de groep kunnen verwerven. De boer/boerin is leermeester, zoals vroeger de leermeester en de gezel en aan het eind van de leergang wordt de meesterproef afgelegd.

Ik heb ontdekt dat lesstof niet van één ma-

nier van lesgeven mag afhangen, maar dat er meer manieren zijn en dat het vooral van belang is om te ontdekken welke manier van onderwijs goed bij je kind past. Mijn wens voor mijn kleinzoon is, dat hij leerkrachten met passie ontmoet en zal ontdekken dat de wereld van onderwijs heel veel moois te bieden heeft. Zijn ouders en zijn grootouders mogen hem bijstaan in die leerweg en wij weten dat het echt goed is om van de gebaande paden af te wijken. Net zoals mijn kleinzoon heeft ieder kind recht op passend onderwijs en in die leerweg moet ruimte zijn om zich op eigen-wijze te kunnen ontwikkelen.

In een artikel van uitgave Oase Lente 2014 geschreven door Evelyne Schreurs over de Boerderijschool las ik: "De boer leert de kinderen dat het gras niet sneller groeit door er aan te trekken. De Boerderijschool leert de scholen dat een kind niet sneller groeit door er aan te trekken".

buitenlesdag.nl
boerderijschool.nl

Rikkie Plugboer (1957) is bedenker van de ZintuigenHerberg. Ze ziet overeenkomsten tussen zorgen voor bijen en zorgen voor kwets-

baren in onze samenleving. Onze zintuigen helpen ons om het onzichtbare waar te nemen. Aandacht is de sleutel daartoe.

post@
zintuigenherberg.nl

Atelier Vliervelden

Jos Bregman bouwt natuurperformances, vaak met bomen. Zijn Atelier Vliervelden is gevestigd in de stal van de BD-boerderij van Tom Saat en Tineke van de Berg in Oosterwold, de stadslandbouwwijk van Almere. Oosterwolders kennen Bregman mogelijk ook van zijn snoeiwerk als boombutler. Hij voelt zich thuis op de boerderij, en dat heeft alles te maken met het begin.

Staan in een wijde akker met spinazie - we schrijven april 2017, briesje, zonnetje - zien stadsboerin Tineke, mijn vrouw Ellen en ik het voor ons: meedoen met de Vliervelden, een tweede biologisch-dynamische stadsboerderij in Almere op een kavel van 40 hectare, waarvan 1,5 hectare bebouwing. Ik vraag Tineke of ik als kunstenaar onderdeel kan zijn van de Vliervelden? "Jazeker, daarom heb ik je uitgenodigd! En, ja, in de Vliervelderstal is ruimte voor je atelier. Kijk, daar, in de hoek van de akker, komt ie," wijst Tineke. Atelier Vliervelden is geboren. Een jaar later bouw ik in de stal met fruitkisten en strobalen mijn atelier.

Als kunstenaar perform ik met bomen. Ik remix ze. Bomen die ondanks alles wegmoeven wil ik op een nieuwe manier bij elkaar houden. Ik koop de boom, zaag de stam in stukken en verkoop deze stukken aan mijn publiek. In alle stukken stop ik een chip met een uniek id-nummer. In de chip programmeer ik de oorsprong van de boom en de verbinding met de overige stukken. Zo houd ik de boom in een andere, gehusselde vorm bij elkaar. En het leuke is: mijn publiek mag vooraf zeggen hoe hun stuk eruit moet zien. Dat zaag ik dan. Plank of schijf, dik blok of flinterdunne plak. En meerdere planken kunnen samen een tafel worden. Dat is aan mijn publiek. De chip lees je af met je smartphone, met dezelfde technologie als waarmee je contactloos kunt betalen.

Wie is mijn publiek? De Odin boerderijwinkel op het erf hier: zij kiezen drie planken uit drie dikke bomen, voor in de winkel, in de

middenpaden en bij het brood. Het Floriade-bezoekerscentrum: daar liggen vervormde houtschijven uit een Almeerse es als display voor hun folders. En buurvrouw Roos is publiek: ze koopt planken die ze gebruikt als vensterbanken in haar nieuwe woning. Mijn publiek is gewoon ieder die iets voor huis of

*burger-boer
kunstenaar*

kantoor nodig heeft. Bij mij vind je een verrassend alternatief, uit een geremixte boom. Als je met mij in zee gaat, help je de kunst, help je mijn remix en sluit je de kringloop. Het hout van lokaal geoogste bomen wil ik zo behouden voor de gemeenschap. Zoals de boer gewassen zaait, zo zaai ik verbinding. Tom en Tineke plaatsen hun boerderij midden in de maatschappij en als 'erfkunstenaar' draag ik daar aan bij.

Hoe eerder je erbij bent, hoe leuker het wordt. Een buurvrouw hier is namens de Fietzersbond lid van een werkgroep Goudplevierweg. Hoewel ze het probeert tegen te houden, gaat er waarschijnlijk een rij iepen weg, voor een aan te leggen fietspad. Mocht het onvermijdelijk zijn dan hoop ik deze iepen te remixen. En hoe gaaf zou het zijn als we dat met zeg duizend Oostervolders mogelijk maken. Ieder doet een bestelling en betaalt wat vooraf. Met zoveel mensen kost het bijna niets. Na de oogst haal ik een mobiele zaag hiernaartoe en zeggen we 'live' alle bestellingen. We verzorgen met ons allen de remix. Alle houtwensen

verspreiden zich door Oostervold. Dan vertellen duizend Oostervolders een bijzonder verhaal aan hun gasten.

Het geoogste bos is als een imme, een bijenvolk. De stukken hout, dat zijn de bijen. Het publiek neemt een stuk mee: de bijen vliegen uit. De bij weet altijd waar de imme is, kan altijd terugkeren. Terugkeren met haar oogst: nectar, stuifmeel, informatie. Op de chip in elk stuk hout zit de oorsprong van het bos. Het publiek kan altijd terugkeren naar de oorsprong. Terugkeren met de oogst: verhalen. Want over zo'n bijzonder stuk hout hebben vrienden en familie een hoop vragen. Het publiek kan haar verhalen online delen, op een plek gewijd aan het geoogste bos. Hoe ver de bij ook vliegt, ze weet zich altijd deel van een groter geheel. Hoe ver het bos ook reist, hoeveel verhalen het ook oogst, het blijft altijd verbonden met de oorsprong. LA

Ir. Jos Bregman (1967) studeerde af als milieuhygienicus in Wageningen en ontwikkelt een nieuwe ambitie: elke dag de geur van hout ruiken. In 2000 besluit hij zijn eclectische beroepspraktijk onder te brengen onder de noemer kunstenaar. atelierliervelden.nl

Onderzoek in de BD-landbouw

Er lijkt een grote afstand te bestaan tussen burgers en boeren. Ze wonen feitelijk meestal in een heel andere situatie, de burger in de stad en de boer op het platteland. Daarnaast is de burger meestal consument en de boer producent. Aan de andere kant is elke boer ook een burger en bestaan er ook veel burgers die in hun tuin iets telen, dus ook een kleine boer zijn.

Zo heb ik samen met mijn vrouw al zo'n 45 jaar een volkstuintje (400m²) en voel ik mezelf toch ook een beetje boer. Daarnaast ben ik imker en ben ik heel geïnteresseerd in de BD landbouw. Door mijn werk bij Odin en bij Warmonderhof zat ik er ook nog met mijn neus bovenop.

Om er wat meer van te begrijpen heb ik de 'Landbouw cursus' van Rudolf Steiner meermalen bestudeerd en ik heb ook geprobeerd om de inzichten die ik daaruit opdeed in mijn

kleine praktijk toe te passen. Dat heeft geresulteerd in enkele frappante gezichtspunten, die de werkzaamheid van de BD-landbouw methode ondersteunen en verbeteren. Hieronder wil ik in het kort enkele punten benoemen, die vooral de compost betreffen.

1. Compost is van groot belang bij het telen. Daarbij is mijn inzicht en ervaring geworden dat de compost juist niet ondergeploegd moet worden, maar zoveel mogelijk aan de oppervlakte moet blijven. Het helpt om compost niet te zien als voeding voor plant en bodem, maar te zien als een beschermende laag op het land. Compost beschermt de grond tegen de zon. Het bodemleven gedijt juist in de schaduw van de zon.
2. Bij het maken van compost is het belangrijk dat naast het gebruik van de prepara-

ten ook het besef leeft dat minerale aarde in de composthoop het composteren zeer ten goede komt. Daarom is het belangrijk om steeds wat aarde over de composthoop uit te spreiden, bij het opbouwen van een composthoop. Rudolf Steiner geeft aan dat minerale aarde kan verlevendigen, wanneer het in een composthoop verwerkt is. Die verlevendigde aarde is ook belangrijk voor de groei van planten.

3. De composthoop kan het beste in oktober opgebouwd worden. Dan composteert hij gedurende de kersttijd en kan worden uitgereden in maart. Het proces van afbraak is dan in overeenstemming met het ritme van de natuur en van het jaar.
4. Bloemen zijn belangrijk voor compost. Het blijkt dat bloemen betrekkelijk veel materiaal leveren voor de composthoop, naast snoeihout. Groentegewassen leveren

meestal materiaal wat grotendeels verdwijnt tijdens het composteren. Daarom is onze groentetuin tegelijk een bloementuin geworden.

Door op deze manier met compost te werken ben ik erin geslaagd om de grond van mijn tuin drastisch te verbeteren, de gezondheid van de gewassen te verbeteren en de opbrengst te verhogen. Ik denk dat alle boeren die compost gebruiken deze ervaring met mij delen. Toch is er een echte keuze nodig om hierop voort te bouwen. Op Warmonderhof hebben we een aantal jaren de mesthopen met een laagje aarde bedekt en deze aarde een keer doorgewerkt in de mest. De compostering van de mest werd daardoor aanmerkelijk beter.

Wanneer ik het met een boer of een tuinder over compost heb, dan zie ik dat ze vaak in de praktische bezwaren schieten: compost in maart over het land rijden kan eigenlijk alleen

wanneer de grond bevroren is, het maken van compost geeft veel problemen, compost kopen is duur, compost brengt misschien vreemde stoffen op het land, enzovoort. Maar

*burger-boer
onderzoeker*

een tuinder uit De Achterhoek besloot na een gesprek om radicaal voor compost te gaan. Sindsdien gaat het veel beter met de vruchtbaarheid van het land.

Als imker heb ik geprobeerd iets te doen tegen de varroamijt. Het is me gelukt door onder en boven de bijenkast een laagje turf aan te brengen, opgesloten in een soort kistje. Onder de kast zo'n 6 cm en bovenop de kast zo'n 1,5 cm. Ik werk daar nu voor het derde jaar mee en de resultaten zijn heel goed. Als gevolg daarvan zijn de volken groter gewor-

den en blijven de bijen langer leven, wat de honingopbrengst ten goede komt. Persoonlijk lijkt het mij noodzakelijk dat op elk boerenbedrijf ook de bijen een plek krijgen.

Ik hoop op deze manier als burger iets meer en anders te kunnen doen voor de BD-landbouw. Het lijkt me trouwens interessant om te weten of er meer burgers zijn die zaken onderzoeken of bepaalde inzichten in de praktijk proberen toe te passen. Een burger kan meer dan alleen producten kopen.

Jan Saal is oud voorzitter van de BD-Vereniging en werkte o.a. voor Triodos Bank, Odin en als directeur van Warmonderhof. jansaal.nl.

Leven als uitgangspunt

Ik ben zelfoogster bij Boer Sil in Dwingeloo. Zelf woon ik in het nabije Diever aan de voet van het Drents Friese Wold. Tegen een vast bedrag per jaar oogst ik zelf van het land van Sil. En dat is veel: wel 50 teelten. Je oogst wat je nodig hebt aan groenten. Sil heeft aan de rand van het Dwingelderveld zijn tuinderij in combinatie met ca 10 ha granen (spelt, haver etc.). Op dezelfde locatie heeft zijn partner, boerin Saar, een schapenmelkerij in opbouw.

Ik ben onder de indruk van Sil zijn opgewektheid, levenslust en werkkraft. De plek waar hij boert is paradijselijk, met iedere zomer een deel van het land geheel bestemd voor vogels en insecten. Ik voel me daar midden in het leven staan en tegelijk zie ik hoeveel inspanning er nodig is om 'een kropje sla' te telen en te verkopen.

Sinds een aantal maanden werk ik op vrijdagmiddag bij Sil, ik wilde schrijven 'als vrijwilliger' maar zo voelt het niet voor mij. Ik maak met anderen bestellingen klaar, richt de groentekraam in voor de markt op zaterdag en laad de bus in. De groentekraam is een toonbeeld van overvloed in kleur en variëteit. Soms is ander werk noodzakelijk zoals in de zomer toen de Coloradokever tussen de aardappels moest worden uitgeplukt.

Ik voel me langzamerhand onderdeel van een gemeenschap die verenigd is rond dat land met de boer als vanzelfsprekende spil. Voedsel is leven en hier wordt levend voedsel geproduceerd, omdat de bodem ieder jaar beter wordt en de levendigheid waarmee het erf en het land wordt bevolkt toeneemt. Ik kan gerust zeggen dat Sil naast boer daarmee ook sociaal ondernemer is.

De overvloed die het systeem zon-aarde produceert is waarneembaar bij de vogels, insecten en het gewas. De trilling en zinding vooral in de zomer van de grote energieën die ons uiteindelijk voeden en wat het Leven leven doet.

In mijn professionele bestaan houd ik mij als adviseur duurzaam landgebruik ook bezig met het systeem zon-aarde. Ik maak daar nog regelmatig verdiepingsslagen in. Het besef dat alles wat we aanraken, eten of ge-

bruiken daar het resultaat van is. Het oogsten, klaarmaken van bestellingen of het inrichten van de groentekraam helpt daar enorm bij.

Vrijwel alles aan de huidige gangbare landbouwpraktijken baart mij grote zorgen. Niet alleen zorgen maar vaak ook pijn en verdriet. Er gaat zoveel verloren aan schoonheid, landschap, biodiversiteit en natuur. Onuitsprekelijk soms. Maar al die zorgen verdwijnen als sneeuw voor de zon als ik aan het werk ga, ook al is de intensieve landbouw in de wijde omgeving nadrukkelijk aanwezig. Het enige wat telt als ik er ben, is het werk en de mensen. Landbouw gaat voor mij over land en samenleven. Ik noem dat de basiseconomie van een gemeenschap waarbij economie uitwisseling is.

Boerin Saar vertelde me onlangs dat ze iedere dag om half vijf op staat om de schapen te melken. Vaak zijn ze pas laat in de avond klaar met werken. Een werkweek van 80 uur (of meer) is normaal. Maar volgens Saar is

burger-boer
deelgenoot

het geen werk maar een manier van leven. Met enige jaloezie hoor ik dat aan. Op zo'n moment kijk ik met enige gêne naar mijn eigen werk, waar ik weliswaar regelmatig genoegen in schep, maar wat geenszins mijn manier van leven is of was. Tegelijk word ik ook ontzettend blij van die uitspraak; dat er dus iemand is die zó in het leven staat. Hoewel Sil en Saar beiden hun bedrijf hebben en er hun bestaan mee opbouwen doen ze dat

ook door te delen. Daarom voel ik me geen vrijwilliger maar mede-deler; deelgenoot. Het is een praktische invulling van het begrip wederkerigheid. Al schrijvende is me dat duidelijk geworden. Op deze manier is voedsel niet het primaat van een anonieme financieel-economische sector maar van mensen, van een lokale gemeenschap. Door het (opnieuw) samengaan van burger en boer brengen we een basis terug in de samenleving. Ik zou het woord burger overigens willen vervangen door (mede)bewoner. Bewoner van land binnen een gemeenschap. Dat brengt ons al heel dicht bij elkaar.

We vullen de groentekraam en ondertussen zijn er diepgaande gesprekken (over persoonlijke kwesties zoals ziekte of verdriet of de pijn van de intensieve landbouw) of worden er goede grappen gemaakt. Er is geen haast, toch wordt er lekker doorgewerkt en dat ontspant. Er is daadwerkelijke interesse in elkaar. En, *last but not least*, zie ik een grote verscheidenheid aan kennis bij de mensen: kunst, gezondheidszorg, yoga, natuur, voeding, psychologie, ambachten, etc. Het is er allemaal en ik kom ze allemaal tegen: in zo'n gemeenschap wil je toch leven?

Jos Verheul is adviseur duurzaam landgebruik en ziet een toekomst die *biobased* en vegetarisch is.

Zelf landeigenaar worden

Coöperatie Land van Ons werkt aan herstel van biodiversiteit door deelnemers gezamenlijk grond te laten aankopen en voor elk stuk een beheersplan op te stellen. De grond blijft cultuurgrond: grond die door mensen bewerkt wordt en waar producten vanaf komen voor ons dagelijks bestaan. Nienke Plantinga en Maryancka van Peet zijn allebei deelnemer geworden van de coöperatie, omdat ze het zo'n goed initiatief vonden. Maryancka interviewde Nienke over haar beweegredenen.

“Tien jaar geleden begon ik met het ontwerpen van tuinen, daarbij volg ik de principes van de permacultuur. Natuurlijk tuinieren waarbij de planten een hoofdrol spelen, maar er ruimte is voor dieren en aandacht voor het bodemleven. Ook gezond en lekker eten uit de tuin hoort daarbij. Ik maak ontwerpen die natuurinclusief zijn; goed voor dier en mens, met planten die iets wezenlijks toevoegen

aan de omgeving. Een goed ontwerp werkt met de natuur mee, in plaats van ertegenin. Een goede tuin barst van het leven.”

“In mijn dorp Beetsterzwaag zijn we twee jaar geleden een burgerinitiatief gestart met als doel de wilde bij terug te brengen in ons landschap: de Bijenbrigade. De tijd was er rijp voor, het werd een succes. Sinds dit jaar houden we ons bezig met het omvor-

*burger-boer
landeigenaar*

men van een redelijk monotoon bos tot een voedselbos. Daarvoor leggen we contacten met lokale organisaties en allerlei mensen hier uit de buurt, onder wie ook boeren. Ik ben dus niet alleen met tuinen bezig, maar ook met de natuurlijke omgeving. Ik hou van pionieren en kijk altijd uit naar nieuwe initiatieven. Toen ik Land van Ons op Twitter zag langskomen dacht ik: dit wil ik steunen.”

“Als ik hier in Friesland rondkijk, voel ik landschapspijn. Houtwallen zijn verdwenen, en waar zijn de koeien? Land van Ons lijkt me een stap voorwaarts. Ik heb meteen een stuk grond gekocht. Als we dit met meer mensen steunen, kunnen we een lint aanleggen van goed beheerde landbouwgrond. Met veilige plekken voor vogels en andere dieren. En kruidenrijk grasland voor de koeien.”

Dat is ook precies waar Land van Ons mee bezig is. In Friesland is bij Triemen een perceel gekocht van ruim vier hectare. Op dit land wordt een deel van het voorjaar de

waterstand verhoogd. Dat zorgt ervoor dat de jonge weidevogels er makkelijker en beter voedsel kunnen vinden. Het betekent wel dat je pas laat het perceel kan maaien, maar dan komt er ook veel en mooi gras van af. Na het hooien weiden er Dexterkoeien op.

Nienke gelooft er in dat boeren best willen veranderen als je met ze gaat samenwerken. “Het helpt niet om met een vinger te wijzen: jij doet het fout! We kunnen hulp bieden, voorlichting geven over hoe het ook kan. En zelf initiatief nemen, zoals Land van Ons nu doet. Je beslist iedere dag wat je eet en maakt iedere keer opnieuw keuzes. Van huis uit heb ik meegekregen dat je eet wat het seizoen je biedt: kool in de winter, aardbeien in de zomer. Wat er op dat moment van het land komt, geeft je ook de voedingsstoffen die je nodig hebt. Daarvoor moet je wel oog hebben voor het bodemleven: een rijke bodem geeft een oogst die bomvol vitamines en mineralen zit.”

“Ik heb zelf begin dit jaar besloten om grotendeels vegetarisch te gaan eten. Ik eet nog wel af en toe vis, omdat dat gezond en erg lekker is. Dat is een persoonlijke keuze. Natuurlijk mag je best vlees eten, maar haal dat vlees dan bij een lokale boer die met respect dieren houdt en die het voer voor zijn beesten niet van ver weg laat komen. Veel van ons voedsel reist te veel. Waarom gaat vlees eerst langs Italië om er daar ham van te maken? Waarom gaan gamalen naar Marokko om gepeld te worden? Ik sta echt te juichen als dat weer gewoon hier gebeurt.”

“Ik ben gelovig opgevoed. In mijn beleving wonen we in het paradijs, maar zijn we bezig dat uit te putten. Goed rentmeesterschap houdt in dat je zorgt voor je leefomgeving en dat die in balans is. Ik zie geen complete kanteling van het systeem, maar stappen voorwaarts, dat kan wel. Ik zie dat de boer anders wil en de burger ook, dus daar moeten we iets mee doen. Ik denk dat daar de kracht ligt van Land van Ons, dat ze die twee kanten samenbrengen. Dan komt de kanteling van onderaf en komt het gesprek tussen boer en burger vast weer goed op gang, wie weet op een lokale boerenmarkt.”

Nienke Plantinga is ontwerper van tuin en landschap. Ze schreef samen met Katja Staring het boek *Avontuurlijk tuinieren*, uitgegeven door de KNNV uitgeverij. magnolia-tuinontwerp.nl

Maryancka van Peet is als noordelijk correspondent betrokken bij Land van Ons. Van huis uit is ze communicatieadviseur en tekstschrijver. landvanons.nl

In september veer ik op, de dagen worden koeler en ik kijk uit naar de herfst. Ik kan doen alsof het leven weer normaal is en we niet in een door onszelf veroorzaakte klimaatcrisis zitten. Tot ik een berichtje op Facebook ontvang, hé van Karlien, een vroegere collega van mij. Ze vraagt zich af of er genoeg animo is in Groningen om een Herenboerderij te beginnen. Een Herenboerderij? Wat is dat? In Groningen heeft dit voor veel mensen een negatieve bijklank, vroeger werd namelijk één boerengezin heel rijk van de opbrengsten van een boerderij, de zogenaamde Herenboeren. Dit terwijl de landarbeiders het werk deden en arm bleven. De huizen staan er nog, in Noord-Groningen. Prachtige boerderijen hoor, maar wat een oud leed zit daarachter. Dat is nou precies hoe ik het niét wil. Ik wil een eerlijke verdeling, goed zijn voor de grond, de dieren, de mensen, nu én in de toekomst.

Nieuwsgierig geworden ga ik op zoek. Het blijkt een coöperatieve boerderij zonder winstoogmerk, waar op een natuur-inclusieve manier voedsel geproduceerd wordt voor de leden in een gemengd boerenbedrijf. Samen met een groep huishoudens vorm je een financieel gezond bedrijf, waardoor je een boer in dienst kan nemen. Ik zie het al voor me: varkens die in de modder rondlopen, een fantastische boomgaard waar kippen vrij rondscharrelen en de eerste oogst paksoi. Een Herenboerderij nieuwe stijl is juist het tegenovergestelde van de oude vorm: reclaim the name. Hier word ik heel blij en enthousiast van. Ik merk dat het me levensvreugde geeft, een positief doel om aan te werken.

Groningse Herenboeren

In de zomer van 2019 keek ik in mijn stadstuintje naar mijn grasveldje. Het gras werd geel, de zonwering hield de warmte niet meer tegen, de temperatuur liep binnen op tot 30 graden wat me naar de keel greep. In die hitte ging ik met mijn dochter van drie naar de supermarkt en zag daar boontjes uit Kenia liggen. Moe-loos haalde ik mijn schouders op, kocht sla uit Nederland en we liepen in de hitte weer naar huis. Ik vlieg niet meer, eet weinig vlees, koop mijn kleren tweedehands, fiets bijna alles, gebruik veel het openbaar vervoer én ik stem; wat kan ik nog meer doen?

Ik meld me aan bij Karlien en een paar weken later zitten er zeven mensen, die elkaar niet kennen, in een kring om de tafel met koffie en koekjes. We tasten elkaar af, wie ben je, wat zijn je drijfveren én wil ik met jou aan zo'n groot project beginnen? Wat weten we eigenlijk van landbouw, grond en wetgeving? Heel weinig, besluiten we met elkaar, maar de

*burger-boer
initiatiefnemer*

drive is er en ik proef de energie in het gezelschap. Kees is erbij, een zestiger, bezig met fotografie, mountainbiken en een vogelaar. Karlien blijkt opgegroeid op een boerderij, ze is jonge moeder en zelfstandig ondernemer. Met de meeste mensen aan tafel besluiten we in oktober weer bij elkaar te komen en we verkennen samen het concept 'Herenboeren'. Gezamenlijk rijden we naar Boxtel om daar de eerste Herenboerderij te bezoeken. We leren elkaar steeds beter kennen en levensverhalen worden gedeeld in de zes uur die we bij elkaar zijn. De grootste gemene deler in het beginnen van de boerderij is dat we op een andere positieve manier met de aarde en mensen om willen gaan.

Bij de boerderij in Boxtel is het net 'uitgifte-dag'. Groepjes mensen lopen rond, halen tassen met uien en prei. Een rij groene laarzen in allerlei maten in een keet laat zien dat er ook gewerkt moet worden door de leden. Een vrouw in een dikke bodywarmer deelt doosjes met eieren uit naast een diepvries gevuld met vlees van de blaarkopkoeien die het jaar rond buiten lopen op de boerderij.

Na ons bezoek aan Boxtel komt er een periode van veel overleg met mensen over het idee van een boerderij, sommige mensen verlaten de groep en andere geïnteresseerden sluiten zich aan, zoals Leny, een oud-leidinggevende in de zorg. De notulen worden professioneler en er ontstaat een groep die de kar gaat trekken; de kartrekkersgroep. Ina, milieukundige en onderwijzer van beroep, brengt het gesprek op weidevogels en de grauwe kiekendief en Gusta, bioloog, maakt een mooie dynamische grondkaart. De kartrekkersgroep begint zich steeds meer eigenaar te voelen van het idee. Het contact met Herenboeren Nederland begint serieuzere vormen aan te nemen, zij geven ons ondersteuning bij het vormen van een boerenbedrijf.

Intussen zijn we in het najaar van 2020. De coöperatie is opgericht. Het bestuur is benoemd en de eerste vijftig potentiële leden hebben zich gemeld. Op onze dynamische kaart beginnen de eerste contouren van de mogelijke boerderij vorm te krijgen en het wordt tijd om uit te kijken naar een stuk grond om de boerderij op te starten.

Ik kijk uit mijn raam naar mijn stadstuinje en droom van onze boerderij.

Nienke van Dijk is zorginhoudelijk adviseur in de gehandicaptenzorg en kartrekker voor Herenboeren Groningen.

Altijd op zoek naar hoop op verbetering.
groningen.herenboeren.nl

Obligaties van Het
Blauwe Huis t.w.v. € 500

Ontvang jaarlijks 2,5% of 3,5% rente
Kies voor 5 of 10 jaar looptijd
Lees alles over de obligaties op
www.blauwehuisobligaties.nl

- ✓ Meer diversiteit in landbouw en natuur
- ✓ Kruiden die bijdragen aan gezonde voeding
- ✓ Een duurzamere economie
- ✓ Passend rendement op uw vermogen

Spruit kroon

Spruit blad

Einds carst: ander
donkerrood.

Eaver: groen

stengel doorsnede
Kern wit licht
Grens rand: 3-ledig

bladhechting
(uiteigel)

gestate omhulend
blad van jonge
spruitkrop

Geopende spruite
graan krullen
te worden
mooie groene
roosjes

Marijke Faber werkt als vrijwilliger mee op de tuin Het Groene Weten. Ze werkte mee in de brainstorm-redactie-vergadering voor dit nummer. Marijke maakt dagboekantekeningen van wat ze doet, in tekst en tekeningen. Ook over de landbouw cursus aquarelleerde ze een schrift vol. Voor deze Dynamisch Perspectief hebben we dankbaar gebruik gemaakt van haar illustraties van het boerenleven.

demeter

Zuiver Zuivel® BIODYNAMISCH

“ALS EEN KOE KOORTS OF ONDERTEMPERATUUR HEEFT, KAN IK DAT AAN HAAR HOORNS VOELEN. DE HOORNPIT IS NAMELIJK EEN ONDERDEEL VAN DE SCHEDEL WAAR GEWOON BLOED DOORHEEN LOOPT. HOORNS ZIJN DUS WEZENLIJKE DELEN VAN EEN KOE DIE JE MIJNS INZIENS ER NIET ZOMAAR VANAF KUNT HALEN. KOEÏEN MET HOORNS HEBBEN WEL MEER RUIMTE NODIG. DAAROM IS ONZE STAL EXTRA GROOT.”

Armando Kok

BIODYNAMISCHE MELKVEEHOUDER,
DE GLIND

LEES HOE ZUIVER ZUIVEL EEN STAP VERDER GAAT
DAN BIOLOGISCH OP WWW.ZUIVERZUIVEL.NL

demeter

you will grow

KRISPIJN VAN DEN DRIES
BioRomeo, Ens

EET MEER VITALITEIT

Langzaam maar zeker worden we ons ervan bewust dat onze op voortdurende groei gestoelde economie tegelijk de natuurlijke bronnen van ons bestaan onherstelbaar aantast. Er is een heel andere definitie nodig van groei, meer gericht op persoonlijke groei en kwaliteit van leven. In verbinding met de natuur met voedsel dat wordt verbouwd met behoud van bodemvruchtbaarheid en biodiversiteit. Toekomstbestendig 'You Will Grow' is het motto van de internationale Demeter campagne. Met een keuze voor Demeter producten ondersteun je je persoonlijke groei en vitaliteit; de groei van een daadwerkelijk duurzame landbouw en van een beweging van boeren en burgers die zorg willen dragen voor onze toekomst.

Demeter is het kwaliteitskeurmerk voor biodynamische landbouw en voeding

Vereniging voor
Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding

Weet je **deel** van een groter **geheel**

colofon

© 2020 Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding

Dynamisch Perspectief,
het ledenblad van de Vereniging voor
Biologisch-Dynamische Landbouw en
Voeding verschijnt vier keer per jaar.

nr 2020-3 ISSN 1389-7438
© BD-Vereniging

Redactie | Suzanne van Wezel
(themareducteur en eindcorrectie)
Loes van Loenen (bladmanager)
Luc Ambagts Isabel Duiniveld
Wim Goris Marjan van Duin

Contact | redactie@bdvereniging.nl

Aan dit nummer werkten mee |
Piet van IJzendoorn, Corazon De
Raeymaecker, Berbke Brouwer, Annie
van Dongen, Suzan Joore, Gladys
Koenders, Marianne Edixhoven, Ivon
Langeweg, Marijke Faber, Albert de
Vries, Klarien Klingen, Rikkie Plugboer,
Hanneke Michel, Saskia Littooij, Laura
Vegter, Jos Bregman, Jan Saal, Jos
Verheul, Maryancka van Peet, Nienke
Plantinga, Nienke van Dijk, Kalle Heesen
Tekeningen: Marijke Faber
Foto's: Dick Boschloo (2), Inneke
Gebruers (5), Marijke Sprangers (8),
Slow Food Youth Network Nederland
(23), Alex Wiersma (33)

Coverillustratie | Marijke Faber

Vormgeving | Gerda Peters, Fingerprint

Adverteren | Zie voor alle
advertentiemogelijkheden
bdvereniging.nl/adverteren

ledenservice

De BD-Vereniging werkt
aan de ontwikkeling van de
biologisch-dynamische landbouw
en voeding met uitwisseling,
scholing, onderzoek, advies en
publicaties.

Contributie per jaar
normbijdrage €50, steunbijdrage
€75, minimumbijdrage €40 (naar
keuze). Jongeren (t/m 23 jaar)
en studenten (t/m 27 jaar): 50%
korting. Beroepslid (voor boeren,
winkeliers, onderzoekers, etc.):
€120, €180, of €100. Opgave
via bdvereniging.nl.

Bureau BD-Vereniging
Van Duijvenvoordestraat 2,
4835 CB Breda
bdvereniging.nl
bureau@bdvereniging.nl
0850 609044
IBAN: NL77TRIO 0212188771
t.n.v. Ver voor BD-landbouw

Bestuur Maria Inckmann-Van
Gaal (voorzitter en secretaris),
Marteniek Bierman (vice-
voorzitter en penningmeester),
Martha Bruning (lid), John
Dammers en Albert Wegman
(aspirant).

Medewerkers Luc Ambagts
(beleid en projecten), Carmencita
de Ruiters (administratie), Loes
van Loenen (communicatie),
Suzanne van Wezel (secretariaat)

Schenken en legaten
Dankzij de warme steun van veel
mensen, in de vorm van giften en
legaten, werkt de BD-Vereniging
aan de ontwikkeling van de
BD-landbouw. De vereniging is
een Algemeen nut beogende
instelling (ANBI). Schenkingen
en legaten zijn vrijgesteld van
schenkings- of successierecht.

Je gift is welkom op NL77TRIO
0212 1887 71 t.n.v. Ver voor BD-
landbouw.

Wilt je ons opnemen in uw
testament of wil je meer
informatie over (periodiek)
schenken? Bel of mail dan met
het bureau: 0850-609044,
bureau@bdvereniging.nl.

BD-beroepsontwikkeling
Leden die met collega's
in gesprek willen over de
ontwikkeling van hun werk
kunnen contact opnemen met
Joke Bloksma,
jokebloksma@bdvereniging.nl.

BD-preparaten en materialen
daarvoor zijn te bestellen via
debeerschehoeve.nl
of 06 36581305.

20 maart 2021
verschijnt het themanummer
COMPOST

Wil je input geven voor dit
themanummer? Mail naar
redactie@bdvereniging.nl

Ieder mens kan vrij en actief
deelnemen aan de biologisch-
dynamische landbouw- en
voedingscultuur, voor de toekomst
van de aarde en de mensheid.

(Uit de nieuw geformuleerde visie
van de landbouwsectie in Dornach)

**Vereniging voor
Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding**

De BD-Vereniging ondersteunt initiatieven van
burgers en boeren in Nederland en België.